

TOPLUMSAL İNŞACI YAKLAŞIM VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN AÇIKLANMASINA KATKILARI

Derya BÜYÜKTANIR*

Özet

Uluslararası ilişkiler disiplini içinde 1980'ler sonrasında ortaya çıkan toplumsal inşacı yaklaşım, bir önermeler topluluğu olarak günümüzde kendine önemli bir yer edinmiştir. İnşacılık, öznelerarası anlam, normlar, kurallar, kurumlar, söylem ve iletişimsel eylem gibi sosyal ontolojilere odaklanmakta ve bu nitelermelerin, epistemolojik konulara indirgenmesini engellemektedir. Bu yönleriyle inşacı yaklaşım, Avrupa Entegrasyonu üzerine yapılan araştırmalarda bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Çünkü inşacı yaklaşım, Avrupa bütünleşmesinin şimdiki duruma nasıl ve neden geldiği gibi soruların cevaplanmasında, özneler arasındaki etkileşimin ve toplumsal etkilerin analizi büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Avrupa bütünleşmesini açıklayan bütünleşme kuramları yerine bu süreci, toplumsal inşacı yaklaşımla açıklamak, daha önce incelenmeyen birçok konunun rasyonel bakış açısından tamamen ayrılmadan ele alınmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal İnşacılık, Avrupa Birliği, Bütünleşme Kuramları, Normlar

Social Constructivism and Its Contributions to Explain the European Integration

Abstract

Social constructivist approach attained an important place within international relations discipline after 1980's. Constructivism focuses on social ontological elements such as inter-subjective meaning, norms, rules, institutions, discourse and communicative action. By this way it prevents these constructivist qualifications to

*Yrd. Doç. Dr, Abdullah Gül Üniversitesi, IIBF

** Makalenin Gönderilme Tarihi: 22 Ekim 2014, Kabul Edilme Tarihi: 01 Haziran 2015

be degraded to epistemological matter and also constitutes a starting point for the researches carried out on the European integration. Because, analyzing interaction between the subjects and social impacts shall assist to find the answers of the questions how and why European integration came to the current situation, to a great extent. Explaining this process within the scope of social constructivist approach rather than the integration theory shall provide to take many issues into consideration without getting far from the rational point of view.

Keywords: *Social Constructivism, The European Union, Theories of European Integration, Norms*

Giriş

Avrupa Bütünleşmesinin başladığı 1950'li yıllardan itibaren, işlevselcilik, federalizm, yeni-işlevselcilik (neo-fonksiyonalizm) ve hükümetlerarasıcılık (intergovernmentalizm) gibi kuramlar, bütünleşmeyi açıklamaya yönelik çabalar sonucunda ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda, bütünleşme sürecinin derinleşme ve genişleme çabalarıyla daha dinamik bir döneme girmesiyle, mevcut bütünleşme kuramlarının bütünleşme sürecini ve geleceğini açıklama konusunda yetersiz kaldığı düşünülerek yeni kuramlar ve yaklaşımlar ortaya konmuştur.

İlk bütünleşme kuramları elitler düzeyinde etkileşime önem vermiş, bireylerin veya toplulukların oluşturduğu ortak düşünce ve değerleri ikinci plana atmıştır. Ancak özellikle 1980'lerin sonundan itibaren, bütünleşme sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi için, devletler arasındaki rasyonel işbirlikleri, hukuksal ve siyasi düzenlemeler ile birlikte kimlik, normlar, değişim, öğrenme süreçleri gibi konulara da yer ve önem verilmesi gerektiği yönündeki düşünceler yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece, bir çok kültürden, dilden ve inançtan gelen halkları bir arada tutabilen bir birliğin varlığının mümkün olabileceği yönündeki düşünceler ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Bir süreç olarak Avrupa Bütünleşmesi, devlet sistemlerini ve anayasal birimleri dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Bütünleşmenin kendisi de zamanla genişleyerek ve derinleşerek önemli bir değişime uğramış, bu süreçte aktörlerin kimlikleri ve sonuç olarak ilgi ve davranışları da değişmiştir. Bu değişim, kimlik oluşturma sürecini göz ardı eden diğer yaklaşımlar içinde yine büyük oranda ihmal edilirken, toplumsal inşacı perspektif içinde ele alınmaya başlanmıştır. Böylece, daha önce ele alınmayan birçok konu rasyonel bakış açısından tamamen ayrılmadan ele alınmaya ve değişim, fikirler ve kimlik gibi temel kavramlar da bu sürecin açıklanmasında ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, toplumsal inşacı yaklaşımın Avrupa Bütünleşmesinin açıklanmasına ne gibi katkılar sağladığı açıklanmadan önce, toplumsal inşacı yaklaşımın sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler disiplini içindeki gelişimi ele alınarak temel önermelerine kısaca değinilecektir. Ardından bütünleşmenin ilk yıllarından itibaren mevcut olan bütünleşme kuramları ve bu kuramların bütünleşmenin hangi noktalarına daha fazla önem verdikleri ve hangi noktalarda eleştirildikleri ele alınacaktır. Son olarak ise, farklı parametrelerin etkili olduğu bütünleşme sürecinde, çıkarlar ve kurumlar dışında normlar ve kimlik boyutunun da ele alınması gerektiği vurgulanacak ve ekonomik ve siyasi konularla birlikte toplumsal ve normatif boyutun da sürece etkilerinin analizinin önemli olduğunu vurgulayan toplumsal inşacı yaklaşımın Avrupa bütünleşmesinin açıklanmasına ne gibi katkılar sağladığı incelenecektir.

Toplumsal İnşacılık Yaklaşımı

Uluslararası İlişkiler disiplininde, neo-liberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllarda ve sonrasında, farklı teorik yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çabalardan biri olan ve bir kuram olup olmadığı tartışmaları günümüzde de devam etmekte olan Toplumsal İnşacılık, kendi içindeki farklılaşmalara ve bünyesinde barındırdığı birçok farklı yaklaşıma rağmen,¹ bir önermeler topluluğu olarak uluslararası ilişkiler disiplini içinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Toplumsal inşacılık, uluslararası ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi ve analiz edilebilmesi için başvurulan en önemli yaklaşımlardan biri niteliğindedir ve disiplin içinde dış politika, uluslararası örgütler, kimlik, anarşi, küresel sivil toplum gibi birçok alanda yapılan çalışmalarda bu yaklaşıma atıfta bulunmak nerede ise bir zorunluluk haline gelmiştir.

Dünya politikasını incelerken sosyolojik bir perspektif geliştiren inşacı yazarlar, maddi unsurlar kadar normatif unsurların ve yapıların da önemine değinmiş, eylem ve çıkarların oluşumunda kimliğe vurgu yapmış, “yapan” (agent) ve “yapının” (structure) karşılıklı olarak oluştuğunu iddia etmişlerdir. Son yıllarda bazı inşacı yazarlar bu varsayımlarını, sayıları artan ampirik çalışmalarla desteklemektedirler.² İnşacılıktaki temel araştırma kavramları olan normlar, kurumlar, kimlik ve çıkar gibi konular, ampirik

¹ İnşacı yazarlar için geleneksel/eleştirel/, sert/ılımlı, modernist/post modernist, geleneksel/post-modernist, radikal/ılımlı, radikal/orta yolcu gibi farklı gruplandırmalar yapılmıştır.

² Richard Price ve Christian Reus-Smit, “Dangerous Liaisons, Critical International Theory And Constructivism”, *European Journal of International Relations*, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 259, 260.

çalışmaların yapılmasını olanaklı kılmıştır. Bu anlamda, en iyi örnek olarak Avrupa Birliği verilebilir.³

Sosyal Bilimler İçinde Toplumsal İnşacılık Yaklaşımı

İnşacılık, yalnızca uluslararası ilişkiler disiplinine özgü bir yaklaşım veya kuram değildir. Farklı yaklaşımları da içerir ve daha çok sosyal bilimler felsefesine ve bilgi sosyolojisine ilişkindir. İnşacılar birçok bilim dalından ve ayrıca, felsefe ile sosyoloji gibi disiplinlerdeki teorik gelişmelerden etkilenmişlerdir. Felsefi olarak inşacı düşüncenin temeli, Kant ve Hegel gibi düşünürlerin, bilginin sosyal bir inşa olduğu iddialarına dayanmaktadır. Bu felsefi ve sosyal kuramsal yaklaşımlar, inşacılığın kuramsal altyapısının gelişmesinde etkili olmuştur.

İnşacılık, sosyal aktörlere ve bilgiye dair yaklaşımları ve önermeleri ile bir sosyal kuramdır. Sosyal dünyayı öznelerarası bir boyutta ele alır. “Yapan(eden)” ve “yapının” birbirlerini karşılıklı oluşturduğunu, bu yapanların çıkar ve kimliklerinin de bu süreçte meydana geldiğini vurgular. İnşacılıkta, sosyal yapıların sadece maddi yönü değil, ortak düşüncelerden oluşan yönü de önemlidir. İnşacılar, öznelerarası ontolojiyi benimsemekle birlikte, normlar, sosyal aktörler, yapılar ve karşılıklı inşa (mutual constitution) üzerinde durmaktadırlar. Aynı zamanda hipotez testi, nedensellik ve açıklama gibi pozitivist metodolojiden de yararlanmaktadırlar.⁴

İnşacılığın temeli 18. yüzyılda yaşayan İtalyan felsefeci Giambattista Vico’ya (1668-1744) kadar giden bir metodolojiye dayanmaktadır. Vico’ya göre doğal dünya Tanrı tarafından, tarihsel dünya ise insanlar tarafından yapılmıştır. Tarih, insan ilişkilerinin dışında meydana gelen bir süreç değildir. Kadınlar ve erkekler kendi tarihlerini oluştururlar. Ayrıca, tarihi ürünler olan devletleri de insanlar yapar. Devletler, yapay varlıklardır ve aynı şekilde devletler sistemi de yapaydır.⁵

Immanuel Kant (1734-1804), sosyal inşacılığın diğer önemli bir felsefi öncüsüdür. Kant dünya hakkında bilgiler elde edilebileceğini fakat bu bilginin çoğu zaman öznel bilgi olduğunu, çünkü insan bilinciyle filtrelendiğini ileri sürmektedir. Max Weber’e (1864-1920) göre ise, sosyal

³ Bu konuda John Ruggie, Thomas Christansen, Jeffrey Checkel gibi yazarlar çalışmalar yapmıştır.

⁴ Karin Fierke, **Constructivism, International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Oxford, Oxford University Press, 2007, s.172.

⁵ Robert Jackson ve George Sørenson, **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**, Oxford, Oxford University Press, Üçüncü Baskı, 2006, s. 163,164.

dünya çok net olarak doğal dünyadan farklıdır. Sosyal dünya, fiziksel dünyayı algıladığımız gibi kolay anlaşılabilir ve farklı bir yorumlayıcı anlayışa ihtiyaç vardır. Ayrıca, sosyolojik bilginin en önemli özelliği, öznel düşüncenin olmasıdır. İnşacılar da, anlam ve düşüncenin önemini göstermeye çalışırken, bu öznel yaklaşımı vurgulamaktadırlar.⁶ Ludvig Wittgenstein ise, *Philosophical Investigations* (1958) adlı eseriyle dilin bir eylem çeşidi olarak belli bir anlam ve gerçeklik kurduğunu savunarak, geleneksel dil anlayışını sorgulamıştır.⁷ Anthony Giddens ve Jürgen Habermas gibi birçok felsefeci ve sosyal kuramcı da Wittgenstein'in düşüncelerinden etkilenmiştir.

Sosyal teori⁸ içinde inşacılığın yerine bakacak olursak, sosyal teoride inşacılar, gerçeğin sosyal üretimine önem verir. Uluslararası ilişkileri de kapsayan insan ilişkileri, sadece maddi durum ve güçleri değil aynı zamanda düşünce ve fikirleri de kapsar. Bu durum, inşacılığın pozitivistten farklı olarak fikirsellik yönünü gösterir. İnşacı felsefeye göre sosyal dünya, verili değildir ve düşünce ile fikirlere bağımsız olarak var olmamıştır. Sosyal dünya, yalnızca pozitivist yaklaşımlar veya davranışsal bilimsel teorilerle anlaşılabilir. Toplumun, ekonominin veya politikanın doğal kanunları yoktur ve tarih, düşünce ile fikirlere bağımsız bir şekilde dışsal bir süreç olarak var olmamıştır.⁹

İnşacı yazarlar birçok bilim dallarından, felsefe ve sosyoloji gibi disiplinlerdeki teorik gelişmelerden de etkilenmişlerdir. Sosyoloji alanında, Anthony Giddens'dan yararlanarak yapılan yapı arasındaki ilişkiyi yapılandırma kavramı çerçevesinde yeniden yorumlamışlardır. Giddens'a göre, yapılan ve yapı arasındaki ilişki öznel bir düşünce ve anlam ihtiva etmektedir. Aktörler, yapılar üzerinde düşünerek ve onlarla ilgili olarak hareket ederek yapıları değiştirirler ve dönüşüme uğratırlar. Yapılandırma kavramı, aktörler ile yapılanlar arasındaki ilişkiye daha dinamik bir bakış açısı getirmektedir.¹⁰

Kısaca özetlemek gerekirse, inşacı yaklaşımda, sosyal dünya, insan bilincinin dünyasıdır. Bu dünyada düşünce, inanış ve fikirler, kavram, dil ile söylemler, semboller ve insanlar, devletler ile milletler arasındaki algılayışlar yer almaktadır. Sosyal dünyada fiziksel varlıklar da mevcuttur.

⁶ ibid., s. 164.

⁷ Ludvig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford, Basil Blackwell, 1958.

⁸ Sosyal teori, sosyal dünya, sosyal eylem, yapılar ve aktörler arasındaki ilişkiler hakkında genel bir teoridir.

⁹ Jackson ve Sorenson, 2006, s. 164.

¹⁰ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration*, Berkeley, University of California Press, 1984.

Fakat bunların hangisinin daha önemli olduğuna karar veren yine insanlardır. Örneğin, uluslararası savunma ve güvenlik sisteminde topraklar, insanlar, silahlar ve diğer fiziksel varlıklar mevcuttur. Ancak bu varlıkların tasarlanması, organize edilmesi ve kullanılması fikir ile düşüncelere göre şekillenir. Yani fiziksel yapılar, anlam veren, planlayan ve rehberlik eden entelektüel yapıların gerisinde kalmaktadır. Uluslararası güvenlikte de düşünce, fiziksel varlıklardan daha önemlidir. Çünkü bu varlıklar, entelektüel bileşen olmazsa bir anlam ifade etmeyecektir.

Uluslararası İlişkiler Disiplininde Toplumsal İnşacılık Yaklaşımı

Toplumsal inşacılık, uluslararası ilişkiler disiplininde kuramsal anlamda yeni bir yaklaşımdır. İnşacılığın uluslararası ilişkiler disiplinindeki önemi, konulara daha eleştirel yaklaşması ve ana akımlara alternatif olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹ İnşacıların temel odak noktası, dünya politikasının sosyal bir inşa unsuru olduğudur ve bazı temel önermelere dayanmaktadır.¹² Bunlar:

- Maddi yapılar kadar normatif ve fikirselle yapılar da önemlidir. Maddi kaynaklar, içinde buldukları yapı aracılığıyla insan faaliyetleri için anlam kazanırlar ve fikirselle yapılar, aktörler üzerinde sadece düzenleyici etki yapmaz, aynı zamanda oluşturucu etkiye de sahiptir.
- Yapanlar ve yapılar karşılıklı olarak oluşmuştur. Yapılar, yapanları çıkar ve kimlikler bakımından oluşturur, bununla birlikte yapıların kendileri de yapanların karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkar ve değişir.
- Özneler arasında paylaşılan fikirler, normlar ve değerler önemlidir.
- Kimlikler, çıkar ve faaliyetleri oluşturur.

Son yıllarda inşacılığın bir yaklaşım mı yoksa bir teori mi olduğu sık tartışılmış ve birçok yazar farklı şekillerde değerlendirmeler yapmıştır. Örneğin, Onuf'a göre inşacılık, başlı başına bir teori değil, sosyal ilişkileri çalışmanın bir yoludur.¹³ Onuf'a göre inşacılık farklı teorileri bir araya

¹¹ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s.147-182.

¹² Price ve Smit, 1998, s.266, 267.

¹³ Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual", Kubálková, et al. (Edi.), **International Relations in a Constructed World**, New York, M.E. Sharpe, 1998, s. 1.

getirmeyi olanaklı kılan bir çerçevedir. Wendt ise bir inşacı teori oluşturmaktadır.¹⁴ Adler'e göre, inşacılık sosyal bir teoridir ve pozitivizm ile post-pozitivizm arasında bir yerdedir.¹⁵ Checkel'e göre, inşacılar rasyonel seçim teorisyenleri ile post-modern yazarlar arasında bir orta yoldadır ve inşacılık, uluslararası ilişkilerin teorik çerçevesini genişletmektedir. İnşacılık, kimlik, çıkar gibi neo-realizm ve neoliberalizm tarafından ele alınan konuların uluslararası politikada yeniden ve anlamlı yorumlarının yapılmasını sağlamıştır.¹⁶

İnşacılar, uluslararası ilişkilerde düşüncelerin olayları nasıl etkilediğini ve bunları ele alırken sosyal ve politik dünyada düşüncelerin önemini anlamak için, mekanik pozitivist nedensellik kavramlarının yeterli olmadığını söylemektedirler. Örneğin inşacılar, çok iyi bilinen bilardo topu modelini kabul etmemektedir. Çünkü onlara göre uluslararası çatışmalarda yer alan aktörlerin, düşünce ve fikirlerinin ortaya çıkarılmasında bu yaklaşım başarılı değildir. İnşacılar, bu çatışmaların daha derin anlamlarının bilinmesi için bilardo toplarının bizatihi kendilerinin yani devletlerin içlerinin araştırılması gereğini vurgulamaktadırlar.¹⁷ İnşacılar, sosyal eylemlerin analizi için "yorumlayıcı düşünceye" ihtiyaç duymaktadır ve objektif gerçek kavramını kabul etmemektedir. Konulara yorumlayıcı bir anlayışla yaklaşmakta ve öznelarası anlam ve değişim arasında bağ kurmaya çalışmaktadır.¹⁸

Neorealizm, askeri güç, güvenlik ve ekonomik kapasite gibi konulara odaklanır, devletler arasındaki güç dengelerini tanımlar ve devletlerin davranışlarını açıklarken, inşacılar, bu biçimdeki, yani tek taraflı maddi bir bakış açısını reddetmektedir. Onlara göre, uluslararası ilişkilerin en önemli yönü sosyal oluşudur ve sadece maddi temellere dayandırılmamasıdır. Ayrıca, sosyal gerçeklik uluslararası ilişkileri gözlemleyen için tamamen objektif ve dışsal da değildir. Politik veya sosyal dünya, insan bilincinden ayrı fiziksel bir varlık veya materyal bir nesne değildir. Kısaca, inşacı kapsamda yapılan çalışmalar, normlar, düşünceler ve inançlar ile uluslararası alandaki aktörleri etkileyen faktörler arasındaki ortak düşüncelere

¹⁴ Fierke, 2007, s.174.

¹⁵ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground Constructivism in World Politics", **Communitarian International Relations The Epistemic Foundations of International Relations**, Londra ve New York, *Routledge*, 2005, s.323.

¹⁶ Jeffrey Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World Politics**, Cilt 50, Sayı 2, 1998, ss. 325-327.

¹⁷ Jackson ve Sorenson, 2006, s. 166,167.

¹⁸ Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, Cilt23, Sayı 1, 1998, s.185.

odaklanmaktadır. İnşacılar için uluslararası sistem, insanlar arasındaki özneler arası bir bilinçle var olmaktadır. Bu nedenle, sistem, fikirler tarafından oluşturulmuştur. Uluslararası sistem belirli bir zamanda ve mekanda, belirli aktörler tarafından ayarlanan fikirler seti, düşünceler bütünü ve normlar sistemidir. Bu yapı, fikirler ve inanışlardan oluştuğu için yeni düşünce ve fikirlerin sisteme girişi, sistemin de değişmesi sonucunu getirir. Değişim, insanlar ve devletlerin kendileri hakkında farklı şekillerde düşünmeye başladıklarında ve yeni normlar oluşturduklarında veya kabul ettiklerinde mümkün olabilir¹⁹.

Uluslararası ilişkilerin sosyal teorisi olarak kabul edilen toplumsal inşacılık, insan ve toplumun iki taraflı ve devam eden süreci üzerine kurulmuştur. Fakat bu eylemlerin gerçeği inşa edebilmesi için, “anlamli” olması gerekmektedir. Onuf’a göre anlamli sosyal ilişkiler, kuralların varlığına bağlıdır. Kuralların, düzenleyici rollerinin ötesinde ve daha önemli bir boyutta oluşturucu bir etkisi vardır.²⁰ Ayrıca, Onuf’a göre uluslararası ilişkilerde yapan, sosyal topluluklardır (düzenlemelerdir). Bu sosyal topluluklar, verili olarak alınan devlet değildir. Sosyal topluluklar, insanlar tarafından inşa edilmiştir ve bu inşa sürecinde kurallar yer almaktadır. Onuf’a göre anarşi de kurallardan oluşmuştur. Kurallar, uluslararası ilişkilerde insanlar tarafından inşa edilen sosyal topluluklar tarafından oluşturulduğu için, değişebilmektedir.²¹ Bu değişimin hızı ise, kurumsallaşma arttıkça azalır.

Nicholas Onuf’un, inşacılığın altyapısını oluşturan çalışmalarının ardından Alexander Wendt, 1990’ların başından itibaren uluslararası ilişkiler disiplinde en fazla tartışılan isimlerden biri olmuştur. 1999 yılında neorealizmi eleştirerek yayınladığı ‘Social Theory of International Politics’ isimli kitabında Wendt, uluslararası ilişkiler için sosyal bir teori kurmayı amaçlamıştır. Epistemolojik olarak pozitivist olduğunu söyleyen ve ontolojik olarak post-pozitivist bir duruş sergileyen Wendt, uluslararası ilişkiler disiplinde epistemoloji ile ilgili yaşanan tartışmaların ortaya çıkardığı sorunların ontoloji yoluyla çözülebileceğini düşünmektedir.²²

1990’lı yılların başından itibaren pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasında bir orta yol bulunmasına yönelik çabalar artmış ve

¹⁹ Jackson ve Sorenson, 2006, s. 162.

²⁰ Maja Zehfuss, **Constructivism in International Relations: The Politics of Reality**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s.20.

²¹ Nicholas Onuf, **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, Columbia, University of South Caroline Press, 1989.

²² Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 90,91.

rasyonalist ve reflektivist görüşlerin bir arada düşünülerek, bu görüşleri yaklaştırabilecek teoriler ortaya çıkmıştır.²³ Disiplin içinde üçüncü tartışma içerisinde inşacı yaklaşıma üçüncü yol denmesindeki sebep ise, pozitivist epistemoloji ile post-pozitivist ontolojinin bu yaklaşım içinde ele alınması olmuştur.²⁴

1980'lerin sonundan itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içinde birçok yazar inşacılık yaklaşımı temelinde çalışmalar yapmaya başlamış ve farklı konular bu yaklaşım çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzde Amerikalı yazarlar tarafından yapılan uluslararası ilişkiler çalışmalarının daha çok geleneksel kuram ve metot ağırlıklı yürütüldüğü, rasyonalizme yakın inşacıların ağırlıkta olduğu Avrupa'da ise daha felsefi ve tarihsel bir bakış açısının var olduğu ve eleştirel ve post-modernist inşacılığın daha güçlü olduğu söylenebilir.

Toplumsal İnşacılığa Getirilen Eleştiriler

Ontolojik olarak post-pozitivizme, epistemolojik olarak pozitivistliğe yakın olan inşacı yaklaşım, özellikle son 20-30 yıl içinde hatırı sayılır bir şekilde uluslararası ilişkiler disiplini içinde yer alsa da, epistemoloji-ontoloji gerginliği ve bünyesindeki ayrışmalar birçok eleştirinin kendisine yönelmesine neden olmuştur. En fazla tartışılan konular ise yapılan ampirik çalışmaların kuramsal açıdan ne kadar uyumlu olup olmadığına ilişkindir.

Neo-realistler, inşacılar, normlara ve özellikle de uluslararası normlara verdikleri aşırı önem noktasında şüphe ile yaklaşmaktadır. Bu normlar şüphesiz var olsa da güçlü devletlerin çıkarları söz konusu olduğunda önemlerini yitirecektir. Aynı zamanda neorealizm, devletlerin sosyal etkileşim ile diğer devletlerle kolayca dost olabileceklerini de kabul etmemektedir. Bu durum, prensipte arzu edilen bir şey olsa da, uygulamada oldukça zordur. Bunun en önemli nedeni, uluslararası sistemin devletleri egoist olmaya zorlamasıdır. Anarşi, saldırgan kapasiteler ve devletlerin belirsizliğini koruyan niyetleri, devletlere fazla bir seçenek bırakmamakta ve birbirleri ile rekabet içine girmektedirler.²⁵

Neorealistlere göre, inşacıların en az ele aldıkları konu belirsizliktir. Örneğin, güvenlik ikilemi bu nedenle ortaya çıkmıştır. Devletlerin diğer

²³ Ole Wæver, "The Rise and Fall of The Inter-paradigm Debate", Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, (der.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 167.

²⁴ Jörg Friedrichs, **European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions**, London, Routledge, 2004, s. 105-111.

²⁵ Jackson ve Sorenson, 2006, ss. 172,173.

devletler ve onların niyetleri hakkında gerçek bilgiye çok zor ulaştığı gerçeği inşacılar tarafından göz ardı edilmiştir.²⁶ Ayrıca devletler arasındaki işbirliği her zaman dostça ve barışçıl olmayabilir. Bunun en güzel örneği Hitler ve Stalin arasındaki işbirliğidir. Bu eleştirilere karşı inşacılar, anarşinin, neorealistlerin ortaya koyduğundan çok daha karmaşık olduğunu söylemektedir.²⁷ Anarşi her zaman “kendini kurtarma” (self-help), karşılıklı saldırı ve şiddetli çatışma riskine yol açmamaktadır. Mearsheimer her ne kadar 1300’lerden 1989’a kadar devletlerin ve diğer siyasi aktörlerin realist öngörülere göre hareket ettiklerini söylese de, inşacılar bunu doğru bulmamakta ve gerek kimliklerin ve çıkarların oluşumunun gerekse fikirlerin ve sosyal etkileşimin öneminin göz ardı edilmesiyle tarihsel dönemlerin doğru analiz edilemeyeceğini düşünmektedirler.²⁸

Diğer bir eleştiri ise değişim ile ilgilidir. Bazı yazarlara göre inşacılar, söylemlerin neden değiştiği, önem kaybettiği veya kazandığı üzerine çok az fikir sahibidir. Örneğin, Robert Jervis’e göre inşacılar, normların nasıl oluştuğunu, kimliklerin nasıl şekillendiğini ve çıkarların nasıl tanımlandığını açıklayamamaktadır. Benzer şekilde inşacılık, özellikle Wendçi yaklaşım, uluslararası politikada süreç ve pratiklere yeterince odaklanmamaktadır. Uluslararası alanda üretici bir aktör olarak devletlerin pratiklerinin daha fazla incelenmesi gerekmektedir.²⁹ Ayrıca inşacılar, uluslararası ilişkilerin ve özellikle dış politikanın geleceği ile ilgili çok az şey söylemektedirler.³⁰ İnşacılar ise sosyal etkileşim analizi yoluyla değişimi incelediklerini iddia etmektedirler. Değişim mekanizmasıyla ilgili olarak bazı inşacılar, kolektif öğrenme, algısal değerlendirme, epistemik değişim gibi konulara daha fazla önem vermektedir.³¹

Checkel’e göre ise, inşacılar yapı ve yapanların karşılıklı olarak oluştuğu argümanına sahip olsalar da, ampirik çalışmalarında aslında daha çok yapı merkezli bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Ayrıca Wendt’in teorik

²⁶ Dale C. Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", **International Security**, Cilt 25, Sayı 2, (Sonbahar 2000), s. 187-212.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, 46, Sayı. 2. (Bahar, 1992), s.391-425.

²⁸ Jackson ve Sorenson, 2006, s. 173-174.

²⁹ Cynthia Weber, **International Relations Theory A Critical Introduction, Second Edition**, London, New York, Routledge, 2005, s.76.

³⁰ Robert Jervis, "Realism in the Study of World Politics", **International Organization**, Cilt 52, Sayı 4, (Güz 1998), s. 976.

³¹ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground Constructivism in World Politics", **Communitarian International Relations The Epistemic Foundations of International Relations**, Londra ve New York, Routledge, 2005, s. 87-112.

duruşu, içsel yapıları ve bu yapılardan kaynaklanan etkileri göz ardı etmektedir. Bir anlamda inşacılık, normlar gibi makro kurumların açıklanmasında ve etkisinde başarılı iken mikro seviyede zayıf kalmaktadır.³²

Avrupa Bütünleşmesini Açıklayan Bütünleşme Kuramlarına Kısa Bir Bakış

İdealizm, I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim akım haline gelmiş, yeniden savaşların yaşanmaması ve daha barışçıl bir ortamın hazırlanması fikri Avrupa’da kabul görmeye başlamıştır. İki dünya savaşı arası dönemde ve sonrasında da idealizmin etkileri devam etmiş, Avrupa’daki ülkelerin savaşmamaları için bütünleşme içine girmeleri fikri kuvvetlenmiştir. Avrupa’da önce federalizm ve sonrasında, işlevselcilik, bütünleşme fikirleriyle ortaya atılan kuramlar olmuştur. Federalizm, yaşanan problemlerin kaynağını ulus devletler olarak görmekte ve bir anayasa çerçevesinde federal bir yapı oluşturulmasını önermektedir.³³ Ancak federalizm, ulus devletlerin egemenliklerini federal bir yapıya aktarmalarının kolay olmayacağı ve hatta bu konudaki hassasiyetlerinin göz ardı edildiği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Bu eleştiriler yeni bir bütünleşme kuramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kuram, özellikle II. Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan bütünleşme hareketlerini açıklamayı amaçlayan işlevselcilik kuramıdır. Kuramın en önemli temsilcisi olan David Mitranı, savaş sonrasında yaşananların ardından barışın tesisi ve korunmasına odaklanan bir kaygıyla harekete geçmiş, dünya çapında oluşturulacak fonksiyonel işbirlikleri ile aşamalı olarak güçlenecek bir bütünleşme süreci önermiştir.³⁴ İşlevselcilik, daha çok alt politika (low politics)³⁵ alanlarına yönelik konular üzerine yoğunlaşmış ve tek bir ihtiyaca cevap veren, ideolojiden arındırılmış, teknik bir işbirliğinin olduğu bir bütünleşme şekli öngörülmüştür. Bu amaçlara ulaşmak içinse, federal birleşmenin şart olmadığı savunulmuştur.

Uluslarüstü örgütler, işlevselcilikte ön plana çıkmış ve varsayımlarını doğrulayacak araçlar olarak görülmüştür. İşlevselciliğin pratik düzeye aktarılmasının en önemli örneği ise 1952 yılında kömür ile çelik sektörlerinde bütünleşme için kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

³² Checkel, “The Constructivist Turn in International Relations Theory, 1998, s. 341.

³³ Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, Londra, Palgrave, 2000, ss. 28-29.

³⁴ David Mitranı, “The Functional Approach to World Organization”, **International Affairs**, Cilt 24, Sayı 3, s. 350.

³⁵ Low politics, düşük politika alanı, alt politika, ikinci dereceden politika gibi farklı şekillerde Türkçeye çevrilmektedir.

(AKÇT) olmuştur.³⁶ İşlevselcilik, bütünleşmeyi siyasallaşmadan uzak, sadece teknik düzeyde yapılan bir süreç/girişim olarak görmesi dolayısıyla eleştirilere hedef olmuştur.³⁷

Siyasal bir topluluk öngören ve aynı zamanda, ekonomik ve kültürel faktörleri öne çıkaran çalışmalar yapan Karl Deutsch ise, devletlerden daha çok toplumların karşılıklı ilişkiler geliştirmelerinin ne gibi faydalar sağlayacağını savunan çalışmalar yapmıştır. Deutsch'un güvenlik toplumu yaklaşımında, ortak değerlerin ortaya çıkarılmasını sağlayacak biçimde toplumlar arasında iletişimin önemi vurgulanmıştır. Kurulacak bu iletişim sonucunda benzer toplumlar arasında güven oluşabilecektir. Oluşturulan güvenlik toplumları savaşların çıkmasını da engelleyecektir. Deutsch'a göre, Avrupa Topluluğu da bu anlamda bir siyasi topluluk olması nedeni ile savaş olasılıklarını azaltacak niteliktedir.³⁸ Fakat işbirlikleri her zaman olumlu sonuçlar da vermeyebilir ve bu yönüyle, örneğin düşman ya da "öteki" oluşumu da mümkün olabilir.

Federalizm ve işlevselciliğin eksiklikleri karşısında 1950'lerin sonu ile 1960'ların ilk yılları arasında etkin olan yeni-işlevselcilikte (neofunctionalism) siyasal bütünleşme, nihai hedef olarak kalmış ancak yöntem değiştirme yoluna gidilerek anayasal düzenlemeler yerine işlevsel araçlar seçilmiştir. Yani, federalizm ve işlevselciliğin önemli noktalarının yeni-işlevselcilikte birleştirildiğini söylemek mümkündür.³⁹ Yeni-işlevselci teori hakkında geniş bir literatür bulunmakla birlikte, Ernst Haas'ın⁴⁰ 1958 ve Lean Lindberg'in⁴¹ 1963 yılındaki çalışmaları bu konudaki en temel eserler olarak kabul edilebilir. Özellikle yöntemsel olarak federalizmden ayrılan yeni-işlevselcilikte siyasal bütünleşmeye geçiş aniden olmamaktadır, yani otomatik bir geçiş yoktur. Aktörlerin zaman içindeki kazanç ve kayıplarını göz önüne alarak verecekleri karar ile ancak siyasal bütünleşme

³⁶Lee McGowan, "Theorising European Integration: revisiting neofunctionalism and testing its suitability for explaining the development of EC competition policy?", **European Integration Online Papers**, http://eiop.or.at/eiop/index.php/eiop/article/viewFile/2007_003a/50, (20.06.2012).

³⁷ Ben Rosamond, 2000, s. 39-42.

³⁸ Karl W. Deutsch, et al., **Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in Light of Historical Experience**, Princeton, Princeton University Press, 1957.

³⁹ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 7.

⁴⁰ Ernst Haas, **The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957**, Stanford University Press, Stanford, 1958.

⁴¹ Leon N. Lindberg, **The Political Dynamics of European Economic Integration**, Stanford, California, Stanford University Press, 1963.

gerçekleşebilir.⁴² Bu anlamda siyasi elitler de sektörel bütünleşmenin ilerlemesinde önemli karar vericiler konumundadır. Ernst Haas ayrıca, spill-over yani yayılma etkisini açıklamış ve bu sürecin aşama aşama ilerleyeceğini belirtmiştir. Teorinin diğer önemli iddialarından biri de, bütünleşmenin, bilim adamlarının ve teknik bilgiye sahip olan kişilerin temel rol oynadığı alanlarda hızlanacağı ve ilerleyeceğidir. Bu noktada “öğrenme” anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkar.⁴³

1960'lara kadar yaşananları açıklayabilmesi açısından yeni-işlevselcilik 1960'ların ortalarına kadar ön planda olmuştur. Ancak sonrasında yaşananlar bu kuramın sorgulanmasına sebep olmuştur.⁴⁴ Örneğin, İngiltere'nin üyelik başvurusunun Fransa tarafından reddedilmesi, boş sandalye politikasının izlenmesi gibi olaylar neticesinde, Topluluk düzeyinde ulus-devletlerin aslında hâlâ asıl belirleyici oldukları ve ulusüstü yapının temel özelliklerinin sağlanamadığı görülmüştür.⁴⁵ Bazı yazarlara göre, yeni-işlevselcilerin önem vermediği ve sessiz kaldığı önemli birtakım konular vardır. Bunlar; Avrupa dışında meydana gelen olayların etkilerinin analizi, genişlemenin etkisi, Avrupa Parlamentosu'nun katalizör rolü, ideolojik değişim (sosyal demokratların üstünlüğünden neo-liberal değerlerin artan gücüne doğru değişim) ve bütünleşme sürecinde resmi olmayan grupların önemi gibi konulardır.⁴⁶

Bu kuramın eksiklerinin görülmesi, hükümetlerarasıcılık teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teorinin ortaya çıkışında realist bakış açısıyla Stanley Hoffman önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷ Realist bakış açısının,

⁴² Ernst Haas, 1958, s. 48.

⁴³ Henry Farrell ve Adrienne Héritier, “A rationalist-institutionalist explanation of endogenous regional integration”, **Journal of European Public Policy**, Sayı 2, (Nisan 2005), s. 275.

⁴⁴ Yeni işlevselcilik üzerine eleştiriler için bkz. Philippe C. Schmitter, “Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism”, **Journal of European Public Policy**, Cilt 12, Sayı 2, (Nisan 2005), 255-272 ve Henry Farrell ve Adrienne Héritier, “A rationalist-institutionalist explanation of endogenous regional integration”, **Journal of European Public Policy**, Cilt 12, Sayı 2, April 2005, 273-290; Andrew Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach," **Journal of Common Market Studies**, Cilt 31, Sayı 4, 1993, s.473-524.

⁴⁵ Ben Rosamond, 2000, s. 75.

⁴⁶ Philippe C. Schmitter, s. 262.

⁴⁷ Hoffman'ın Avrupa ile ilgili olarak yayınladığı veya içinde yer aldığı çalışmalardan bazıları için bkz. Stanley Hoffman, **The European Sisyphus: Essays on Europe**, 1964-1994, Boulder Westview Press, 1995; Stanley Hoffman et al., **After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991**, Cambridge, Harvard University Press, 1993; Stanley Hoffman ve Robert O. Keohane, (der.) **The New European Community: Decision making and Institutional Change**, Boulder, Westview Press, 1991;

özellikle high politics/low politics ayrımının ön plana çıktığı bu teoride, devletler için hayati önem taşıyan ve yüksek politika alanları (high politics)⁴⁸ dahilinde olan dış politika, savunma ve para politikası gibi alanlarda işbirliği ve bütünleşmenin olmayacağı savunulmaktadır.⁴⁹

1980'lere kadar etkisi devam eden hükümetlerarasıcılık kuramı, 1980'lerin ortalarından itibaren yerini, yeniden yeni-işlevselciliğe bırakmıştır. Bundaki en önemli faktör ise, 1970'lerde durgunluğa giren bütünleşme sürecinin, Avrupa Tek Senedi'nin kabulü ve Avrupa Siyasi İşbirliği sürecinin kurumsallaşması ile yeniden ivme kazanmasıdır. Aynı zamanda, uluslararası ilişkiler disiplinde metodoloji ile ilgili tartışmaların yoğunlaşmasından bütünleşme kuramları da payını almış ve 1980'lerin ilk yıllarından itibaren yeni işlevselcilik ile hükümetlerarasıcılık kuramları bilimsel olmadıkları gerekçesi ile eleştirilmeye başlanmıştır.⁵⁰

1980'lerin sonundan itibaren Avrupa bütünleşmesini, liberal akımdan etkilenmek suretiyle klasik hükümetlerarası kurama eklemeler yaparak açıklamaya çalışan liberal hükümetlerarasıcılık kuramı doğmuştur. Bu kuramın en önemli temsilcisi Andrew Moravcsik'tir. Moravcsik, klasik hükümetlerarasıcılık kuramına aktör olarak devlet dışında, bireyleri ve ulusal baskı gruplarını da eklemiştir. Ayrıca, işbirliğinin imkânsız olarak görüldüğü 'high politics' alanlarının Avrupa bütünleşmesi için imkânsız olmadığından ve bunun en iyi göstergesi olarak da para politikası ve savunma gibi alanlarda artan ortak girişimlerden bahsetmiştir. Ayrıca Moravcsik, iç politika ve dış politika ayrımına karşı çıkarak, iç politikada gelişen olayların, siyasi mücadelelerin, sivil toplum örgütlerinin ve baskı gruplarının da ulusal çıkarı etkilediğini iddia etmiştir.⁵¹ Liberal hükümetlerarasıcılıkta öne plana çıkan önemli konulardan bir diğeri de ulusal tercihlerini belirleyen üye devletlerin, uluslararası pazarlık aşamasına geçmesidir. Hükümetlerarası düzeyde devam eden bu süreçte Avrupa Tek Senedi ve Maastricht Antlaşması imzalanmış ve devletlerin ulusal tercihlerinde önemli bir uzlaşma zemini sağlanmıştır. Fakat bu noktada Moravcsik, AB politika oluşturma sürecini sadece bir pazarlık aşamasından ibaret olarak görmesi dolayısıyla eleştirilmiştir. Bu yönüyle Moravcsik, ulusüstü nitelik taşıyan ve

Hoffman, Stanley ve Kitromilides, Paschalis, **Culture and Society in Contemporary Europe: A Casebook**, Allen&Unwin, 1981.

⁴⁸ Yüksek politika alanları olarak çevrilen high politics, güvenlik ve askeri konular gibi stratejik ve birincil önceliğe sahip devlet politikaları için kullanılmaktadır.

⁴⁹ Ben Rosamond, 2000, s. 77.

⁵⁰ Sinem Akgül Açıkmeşe, 2004, s. 12,13.

⁵¹ Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", 1993, s. 480,491.

hükümetlerarası pazarlık sürecini şekillendiren ve sınırlayan Parlamento, Komisyon ve Adalet Divanı gibi kurumları göz ardı etmiştir. Diğer bir eleştiri ise, Moravcsik'in AB üyeliğinin içsel etkilerini göz ardı ettiği yönünde olmuştur. Yani bütünleşmenin en temel etkilerinden biri yeterince ele alınmamıştır.⁵²

Ayrıca, 1980'lerde ortaya çıkan rasyonel tercihli kurumsalcılık kuramı da, devletlerin rasyonel bir şekilde hareket ederek işbirliklerine gidecekleri ve bunun için de bir takım kurumlar oluşturduklarını savunarak bütünleşme sürecini açıklamaya çalışmıştır. Yapı-yapan tartışmasını AB içindeki kurumların işleyişiyle açıklamaya çalışan rasyonel tercihli kuramcılar Garrett ve Tsebelis'e göre ise, yapıyı üye devletler oluşturmaktadır. Yapan ise, Komisyon, Parlamento ve Avrupa Merkez Bankası gibi kurumlardır. Yazarlara göre, üye devletlerin yani yapının yapanlara yetki vermesinin temel amacı, yapanların yapı için çalışması ve yapının işlerini kolaylaştırmasıdır. Devletler, bu kurumların faaliyet alanlarını sınırlar ve nasıl davranacaklarını belirlerler.⁵³ Diğer kuramlara göre daha bilimsel olması, Topluluk kurumlarını ele alış şekli ve bu kurumlara yetki devrini kabul etmesi gibi yönleriyle önemli bir kuram olarak kabul edilse de, rasyonel tercihli kurumsalcılık uluslararası alanda devletleri tek aktör olarak görmesi ve diğer aktörleri ve etmenleri göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir.⁵⁴

1990'ların başında inşacı yazarların Avrupa bütünleşmesi üzerine yapmaya başladıkları çalışmalara geçmeden önce değinilmesi gereken bir başka husus da, liberal hükümetlerarasıcılık kuramına yapılan eleştiriler karşısında kuramın, rasyonel tercihli kurumsalcılığa benzer bir şekilde yeniden ortaya çıkışıdır. Liberal hükümetlerarasıcılık ana varsayımlarına AB kurumlarını da eklemiş ve bu kurumlara devletlerin faydalarını maksimum yapabilmek için yetki devrinde bulduklarını ileri sürmüştür. Yine de teori, ampirik temellerindeki yetersizlikleri nedeniyle eleştirilerek Rasyonel Tercihli Kurumsalcılık kuramının gerisinde kalmıştır.⁵⁵

⁵² Mark A. Pollack, "International Relations Theory and European Integration", **European University Institute Working Papers**, 2000, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1695/00_55.pdf?sequence=1 (20 Mart 2015), s. 1-2.

⁵³ Geoffrey Garrett ve George Tsebelis, "An Institutional Critique of Intergovernmentalism", *International Organization*, Cilt 50, Sayı 2 (Bahar, 1996), s. 269-299.

⁵⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, 2004, s. 22.

⁵⁵ Mark Pollack, 2000, s. 233.

Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Toplumsal İnşacı Yaklaşımın Katkıları

Öncelikle belirtmek gerekir ki toplumsal inşacılık yaklaşımı, Avrupa bütünleşmesinin ayrı bir kuramı olarak sunulamaz. Bu nedenle neo-fonksiyonalizm ile inşacılık karşılaştırılmamalıdır. Ayrıca inşacı yazarların, Avrupa bütünleşmesi ile ilgili bir ‘grand teori’ geliştirme çabası da yoktur. Neo-fonksiyonalizmin temel kavramları olan sosyalleşme süreci, öğrenme, sadakat devri ve çıkarların yeniden tanımlanması ile inşacılık arasında bağlantı olsa ve bazı kavramlar ortak olarak kullanılsa da, her ikisini aynı potada eritmek mümkün değildir.⁵⁶

AB’nin kendisi, inşacı hipotezi gerçekleyen ve uluslararası ilişkiler disipliniinde örneği olmayan bir test alanıdır. Bu anlamda inşacı yazarlar için AB çalışmaları, küreselleşme, kurumsallaşma, normların yayılması ve kimlik değişimleri gibi konularda bir laboratuvar niteliğinde algılanmakta, 1950’lerde ve 1960’larda sadece Avrupa bütünleşmesine yönelik olarak yapılan kuramsal çalışmaların ötesine geçilmek ve daha geniş boyutta ele alınmak suretiyle de uluslararası ilişkiler disiplini için önemli bir test alanı yaratmaktadır.⁵⁷

Federalizm ve işlevselcilik ile başlayan Avrupa bütünleşmesi kuramları, değişen ve daha da karmaşıklaşan sosyal, hukuki ve siyasi yapı ile beraber değişime uğramış, yeni yaklaşımların geliştirilmesiyle çeşitlenmiştir. Bu kuramsal tartışmalar, rasyonel kuramların sorgulandığı 1980’li yılların sonundan itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içine dahil olmaya başlamıştır. 1990’ların sonundan itibaren ise Avrupa bütünleşmesiyle ilgili kuramlar reflektivist yaklaşımlardan daha fazla etkilenmiştir. Bütünleşmenin açıklamasında rasyonel yaklaşımı reddetmemekle birlikte, sosyal konular ve kimlik gibi faktörler Avrupa ile ilgili kuramlar içine daha fazla dâhil edilmeye başlanmıştır. Toplumsal inşacı yaklaşım tam da bu noktada, Avrupa bütünleşmesinin açıklanmasında, AB’nin kimlik problemleri ve güvenlik sorunları gibi konulardaki söylemleri ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Rasyonel kurum ve kuralları yadsımadan konulara daha farklı açılardan bakılmasına yardımcı olan inşacı yaklaşım ile Avrupa bütünleşmesinin açıklanmasına yeni boyutlar eklenmiştir.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi 1990 öncesinde Avrupa bütünleşmesi üzerine yapılan kuramsal çalışmalarda çoğunlukla realizm ve

⁵⁶ Thomas Christiansen, Knud Erik Jørgensen, AntjeWiener, “Introduction”, **The Social Construction of Europe**, Thomas Christiansen, Knud Erik Jørgensen, AntjeWiener (der.), London, Thousand Oaks, New Delhi Sage Publications, 2001, s. 3.

⁵⁷ Pollack, 2000, s. 18.

liberalizm gibi rasyonel yaklaşımlar⁵⁸ etkin olmuştur. 1990'ların başından itibaren AB kurumlarını, üye devletlerin bilinçli tasarımlarının ürünü olarak gören rasyonalist yazarların yaklaşımlarına karşın, AB'ye daha kuvvetli bir yer atfeden inşacı yazarlar da ortaya çıkmıştır. Avrupa bütünleşmesi ve toplumsal inşacılıkla ilgili 1999 yılında yayınlanan 'Journal of European Public Policy' isimli derginin 'Social Construction of Europe' konulu özel sayısı da bunun bir göstergesidir. Bu özel sayı, sonraki çalışmalar için zemin oluşturmuştur.⁵⁹ Bu dergide AB ile ilgili çalışmalar yapan birçok yazar⁶⁰, kurumların sadece davranışları etkileyen bir faktör olarak değil, aynı zamanda bireylerin ve devletlerin de tercihlerini ve kimliklerini etkileyen bir faktör olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceler özellikle bu özel sayıda açıkça belirtilmiştir. Bu çalışmada yazarlar, inşacı yaklaşımın rasyonalist yaklaşımlara göre daha geniş ve daha derin bir ontolojiye sahip olduğunu iddia etmektedir.⁶¹ Bu yaklaşım kimlik, topluluk ve kolektif niyet gibi sosyal ontolojiler için bir temel sunmaktadır.⁶² Normlar ve kurumlar, rasyonel kuramcılar açısından devletlerin faydasının artırılması için kullanılan/yararlanılan araçlar olarak görülürken, inşacı yaklaşımda devletlerin davranışlarının belirlenmesinde ve değişmesinde bu norm ve kurallar daha belirleyicidir. Ayrıca inşacı yazarlara göre kurumlar, aktörleri sosyalleştirici ve kurucu rollerinin yanı sıra, Avrupa'daki etkileşimin, temel tercihlerin ve kimliklerin değişimine de neden olmaktadır.⁶³ Kısaca ifade etmek gerekirse, uluslararası politikanın sadece maddi açıdan ele alınmasına tepkiyle yaklaşan ve "dünyanın sosyal inşa alanı" olarak ele alınması gerektiği varsayımıyla ortaya çıkan inşacılara göre yapılar sadece maddi değil, aynı zamanda sosyal yanlarıyla da dikkate alınmalıdır.⁶⁴

⁵⁸ Rasyonalist okul içindeki Putnam, Milner ve Moravcsik gibi yazarların ulusal ve uluslararası politikanın etkileşimini modellemeye yardımcı varsayımları vardır ve küreselleşmenin ulusal düzeyde aktör tercihleri ve siyasi çıktılar üzerine etkilerini içeren, hatta yapı-yapan ilişkisi, agenda-setting gibi teorik kavramları disipline uyarlayarak disiplinin zenginleşmesini sağlamışlardır.

⁵⁹ Dergideki çalışmaların genel değerlendirmesi için bkz. Steve Smith, "Social Constructivism and European Studies", **Journal of European Public Policy**, Cilt 6, 1999, s. 682-691.

⁶⁰ Örneğin, Thomas Risse, "Exploring the Nature of Beast, International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 34, 2000, s. 53-80.

⁶¹ Sayıda aynı zamanda yaklaşıma getirilen eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin, reflektivist perspektiften Steve Smith'in ve rasyonalist perspektiften Moravcsik'in eleştirileri yer almaktadır.

⁶² Mark A. Pollack, 2000, s. 15.

⁶³ ibid., s. 18.

⁶⁴ Jeffrey C. Checkel, 1998, s. 325.

Her ne kadar rasyonel seçim kuramcıları ve inşacılar genel olarak sosyal hayatta ve özellikle uluslararası ilişkilerde kurumların önemine işaret etseler de, Pollack'a göre bu iki yaklaşım, kurumlara yaklaşım tarzları bakımından farklılık arz etmektedir. Rasyonalistler genel olarak kurumları, rasyonel aktörlerin elde etmeye çalıştıkları şeylere ulaşmak için onlara inisiyatif veren formal veya informal kurallar olarak görürken; inşacı yazarlar, kurumları daha çok normlar ve öznelerarası etkileşimi içine alan formal kurallar olarak görmekte ve kurumları rasyonalistlerden daha temel ve önemli bir yere yerleştirmektedir. Kurumlar, aktörlerin sadece harekete geçmesini sağlamamakta, onların tercihlerinin ve kimliklerinin oluşumuna da etki etmektedir.⁶⁵

Karşılıklı inşa sürecinin Avrupa bütünleşme sürecindeki en iyi örneklerinden birisi, AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini üyeliğe kabul etmesidir. Schimmelfennig'e göre doğu genişlemesi rasyonalist çerçeveden yapılan çalışmalarla ve sadece devletlerin tercihleri ve güç bağlamındaki örneklerle açıklanamaz.⁶⁶ AB'nin bu ülkelerin üyeliği için çalışmalara başlaması ve 2004 yılında gerçekleşen genişleme, toplumsal inşacı kuramcıları için önemli bir normatif temel yaratmaktadır. Üyelik için gerekli şartlar ve başlatılan süreç, inşacılar için belirleyici olmuştur. Bu ülkelerin davranışları AB'nin insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve hukuk devletine saygı gibi normları çerçevesinde büyük ölçüde şekillenmiş, böylece Avrupa kimliğinin bir parçası olarak kabul edilmişlerdir.⁶⁷ Yani Orta ve Doğu Avrupa ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girmişlerdir.

Ayrıca, toplumsal inşacı yaklaşımın araştırma alanı içinde, kimlik ve yönetim, dâhil etme ve dışlama (inclusion and exclusion), devlet-toplum ilişkilerinin doğası, demokrasi ve "öteki"nin oluşturulması gibi konular hakkında söyleyecek birçok şey vardır. Özellikle, kimlik ve davranışların oluşumuna, normların ve fikirlerin etkisinin açıklanmasında toplumsal inşacı yaklaşım büyük katkılar sağlayacaktır.

Bunların dışında inşacı yaklaşım, Avrupa bütünleşmesi çalışmalarının açıklanmasına da katkı sağlamaktadır. Öncelikle, inşacı yaklaşımla Avrupa bütünleşmesi üzerine teorilerin gelişmesi sağlanacak ve yukarıda da

⁶⁵ Mark A. Pollack, 2000, s. 14-15.

⁶⁶ Schimmelfennig, Frank, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", **International Organization**, Cilt 55, Sayı 1, 2001, s. 49.

⁶⁷ Karen Fierke ve AntjeWiener, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", European University Institute Working Paper, Cilt 99, Sayı 14, 1999, s. 1.

bahsedildiği gibi geleneksel tartışmaların ötesine geçmek mümkün olacaktır. Örneğin, sadece devletler değil, sivil toplum kuruluşları ve çıkar grupları gibi süreci etkileyen aktörler de sürecin analizine dahil edilebilecektir. Bu anlamda, toplumsal inşacı yaklaşım, Avrupa bütünleşmesinin farklı boyutlarının anlaşılmasını sağlayacak daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, üye devletlerin tercihleri için rasyonalist tercihleri görmezden gelme eğiliminde olmayarak, devlet tercihlerinin sosyal olarak nasıl inşa edildiği sorusuna daha geniş bir perspektiften bakılmasına yardımcı olmakta ve Avrupa'daki uzun dönemli siyasi ve sosyal değişim sürecinin çalışılması için de bir zemin hazırlamaktadır. Çünkü diğer birçok kuram ve yaklaşımdan farklı olarak sosyal kurumlar, kimliklerin oluşumu, kurallar ve normların etkileri, dilin rolü ve siyasi söylemler gibi konularda birçok soru sorulmaktadır. Normlar, kurumlar ve uygulamalar gibi sosyal ontolojiler, birçok yazar tarafından incelense de, bu konular inşacı yaklaşımın temel alanı içine girmektedir. Avrupa'daki dönüşüm sürecinin anlaşılması ile Avrupa bütünleşmesinin daha sistematik çalışılması da hızlanmış olacaktır.⁶⁸

Özetle inşacılık, öznelere anlam, normlar, kurallar, kurumlar, rutinleşmiş pratikler, söylem, kurucu ve müzakereci süreçler, sembolik politikalar, iletişimsel eylem (communicative action), kolektif kimlik oluşturma ve ulusal güvenlik kültürü gibi sosyal ontolojilere odaklanmasından dolayı, bu sosyal inşacı nitelermelerin, epistemolojik konulara indirgenmesini engellemekte ve bu yolla Avrupa bütünleşmesi üzerine yapılan araştırmalara farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Bütünleşmeyi Açıklaması Bakımından Toplumsal İnşacığa Getirilen Eleştiriler

Bütünleşme kuramlarının eksikliklerini bir anlamda gideren toplumsal inşacılığın diğer kuramlara yönelik olarak geliştirdiği temel eleştiri, bu kuramların devletleri tek aktör olarak ele almaları, aşırı rasyonel bakış açısına sahip olmaları ve AB ile ilgili olarak normlar, değerler ve kimlik gibi noktaları göz ardı etmeleri yönünde olmuştur. Buna karşılık toplumsal inşacılar, Avrupa çalışmaları ile ilgili konularda eleştiriler yöneltilmiştir. Bunlardan biri, Birliğin genişleme sürecini ele alırken normlar ve değerlere atfettikleri aşırı önem ve ekonomik ve politik çıkarlar gibi gerçekleri yani rasyonel bakış açısını göz ardı ettikleri yönündedir. Bu eleştirilere göre bütünleşme sürecini aslında üye devletlerin çıkarları belirlemiştir. Bu kapsamda Polonya'nın, Çek Cumhuriyeti'nin ve Macaristan'ın Almanya

⁶⁸ Christiansen et al., 2001, s. 11,12.

tarafından, Romanya'nın Fransa tarafından ve Kıbrıs'ın da Yunanistan tarafından desteklenmesi normlar ve değerlerle değil, siyasi ve ekonomik gerçeklerle de açıklanmalıdır.⁶⁹

Moravcsik'e göre felsefi yaklaşımların ampirik olarak sınanması oldukça zordur ve bu açıdan bakıldığında inşacılık, ampirik açıdan yetersizdir. Bundan dolayı inşacıların en büyük eksikliği, Avrupa bütünleşmesi üzerine ampirik çalışmalardaki isteksizlikleridir. Bunun nedeni ise test edilebilir ve belirgin hipotezler oluşturmak yerine, daha geniş ve yorumlayıcı bir çerçeveyi tercih etmeleridir.⁷⁰

Moravcsik gibi Pollack da inşacıların test edilebilir nitelikte hipotezlerinin olmadığını ve normların yayılması, sosyalleşme ve kolektif tercih oluşumu gibi konulardaki hipotezleri test etme çabası içine girmediklerini düşünmektedir. Yazara göre, inşacı yazarlar, iç politika ve uluslararası politikada rasyonalistler kadar başarılı olamamışlardır.⁷¹

Sonuç

1990'ların başından itibaren Avrupa bütünleşmesinin derinleşme ve genişleme süreci hızlanmıştır. Bütünleşme sürecinin parametreleri zaman içinde değişerek ve daha karmaşıklaşarak, kimlik, kültür ve dil gibi konular daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Siyasi, hukuksal, ekonomik ve toplumsal olarak daha karmaşık hale gelen bu sürecin sadece bütünleşme teorileri ile açıklanamayacağı anlaşılmıştır. Çünkü AB'yi çalışmak, kimlik, normlar, kurallar ve bunların toplumları ve devletleri nasıl etkilediği üzerine diğer geleneksel çalışmalardan farklı boyutları da içeren çalışmaların yapılmasını gerektirir hale gelmiştir. Bu bağlamda, bütünleşme kuramları içine dahil edilmeyen ve bir yaklaşım olarak kabul edilen toplumsal inşacılık çerçevesinde, Avrupa bütünleşme süreci ampirik olarak çalışılabilecek bir test alanı olarak görülmüştür. Avrupalılaşıma ve AB'nin genişleme ve derinleşme süreçlerinde daha fazla ülkeyi etkileme çabası, inşacı yaklaşım ve bakış açısı kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır.

1990'ların başından itibaren bütünleşme kuramları, liberal hükümetlerarasıcılık ve ulusüstücülük/yeni-işlevselcilik arasında geleneksel

⁶⁹ Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the Europea Union", 2001, s. 61-62.

⁷⁰ Andrew Moravcsik, "Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration", **Journal of European Public Policy**, Cilt 6, 1999, s.670-677; Andrew Moravcsik, "Constructivism and European Integration: A Critique," Thomas Christiansen et al. (der.), **The Social Construction of Europe**, Londra, Sage, 2001, s, 186.

⁷¹ Mark A. Pollack, "International Relations Theory and European Integration", 2000, s. 17-19.

tartışmaların ötesinde çeşitlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda bu yıllarda önemi artan inşacı yaklaşım, Avrupa'nın inşa edilmekte olan bütünleşme sürecinin eleştirel bir boyutta incelenmesine ve Avrupa bütünleşmesi ile ilgili çalışmaların ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Bütünleşmeyi bir süreç olarak gören ve değişimin doğasının da araştırılmasına odaklanan inşacı yaklaşım, özellikle normlar, çıkarlar ve kimlikler üzerinden bütünleşmenin dönüştürücü sürecini incelemektedir.

Avrupa bütünleşmesinin şimdiki duruma nasıl ve neden geldiği gibi soruların cevabını bulma konusunda, özneler arası etkinin/etkileşimin ve toplumsal etkilerin analizi büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Avrupa bütünleşmesini açıklayan bütünleşme kuramları yerine bu süreci, toplumsal inşacı yaklaşımla açıklamak, daha önce ele alınmayan birçok konunun rasyonel bakış açısından tamamen ayrılmadan ele alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bütünleşme sürecinin, ekonomik boyutun ötesine geçerek, değişim, fikirler, kimlik, normlar ve kurumlar gibi temel kavramlar yardımıyla anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

AB bütünleşmesini açıklayan teoriler içinde tek bir teorinin, bu süreci tüm yönleriyle açıklaması oldukça zordur. Çünkü AB devamlı değişen, dinamik bir süreç içindedir. Toplumsal inşacılık yaklaşımı, AB'nin daha önce değinilmeyen yanlarına vurgu yaptığı için önem taşımaktadır. Bütünleşme sürecine her ne kadar ekonomik nedenlerle başlansa da, artık devletleri bir arada tutmanın yolu sadece ekonomik değil sosyal ve siyasal yönlerden de bütünlüğün sağlanmasından geçmektedir. İnşacılık yaklaşımı, normları, kuralları ve değerleri ön plana çıkartarak önemli bir bakış açısı kazandırmakla kalmamış, ayrıca sürecin, devlet ve toplumlarla birlikte inşa edildiğini ve devamlı karşılıklı bir oluşum içinde olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Kaynakça

- Akgül Açıkmeşe, Sinem, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 1-32.
- Adler, Emanuel, "Seizing the Middle Ground Constructivism in World Politics", **Communitarian International Relations The Epistemic Foundations of International Relations**, Londra ve New York, Routledge, 2005, s. 87-112.
- Checkel, Jeffrey, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World Politics**, Cilt 50, Sayı 2, 1998, s. 324-348.

- Christiansen, Thomas et al., "Introduction", **The Social Construction of Europe**, Thomas Christiansen, Knud Erik Jørgensen, Antje Wiener (der.), London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 2001, s.1-21.
- Copeland, Dale C. , "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", **International Security**, Cilt 25, Sayı 2, (Sonbahar 2000), s. 187-212.
- David Mitrany, "The Fuctional Approach to World Organization", **International Affairs**, Cilt 24, Sayı 3, s. 350-363.
- Deutsch, Karl W., et al., **Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in Light of Historical Experience**, Princeton, Princeton University Press, 1957.
- Farrell, Henry ve Adrienne He'ritier, "A rationalist-institutionalist explanation of endogenous regional integration", **Journal of European Public Policy**, Sayı 2, (Nisan 2005), s. 273-290.
- Fierke, Karin, **Constructivism, International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Fierke, Karen ve Antje Wiener, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", **European University Institute Working Paper**, Cilt 99, Sayı 14, 1999.
- Friedrichs, Jörg, **European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions**, London, Routledge, 2004.
- Garrett, Geoffrey ve George Tsebelis, "An Institutional Critique of Intergovernmentalism", **International Organization**, Cilt 50, Sayı 2 (Bahar, 1996), s. 269-299.
- Giddens, Antony, **The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration**, Berkeley, University of California Press, 1984.
- Guzzini, Stefano, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147-182.
- Haas, Ernst, The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957, Stanford University Press, Stanford, 1958.**
- Hoffman, Stanley, **The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994**, Boulder Westview Press, 1995.
- Hoffman, Stanley et al., **After the Cold War: International Institutionsand State Strategies in Europe, 1989-1991**, Cambridge, Harvard University Press, 1993.
- Hoffman, Stanley ve Keohane, Robert O. (der.) **The New European Community: Decision Making and Institutional Change**, Boulder, Westview Press, 1991.

- Hoffman, Stanley ve Kitromilides, Paschalis, **Culture and Society in Contemporary Europe: A Casebook**, Allen&Unwin, 1981.
- Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, Cilt 23, Sayı 1, 1998, s.171-200.
- Jackson, Robert ve Sørensen, George, **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**, Oxford, Oxford University Press, Üçüncü Baskı, 2006.
- Jervis, Robert, "Realism in the Study of World Politics", **International Organization**, Cilt 52, Sayı 4, (Güz 1998), s. 971-991.
- Lindberg, Leon N., **The Political Dynamics of European Economic Integration**, Standford, California, Standford University Press, 1963.
- McGowan, Lee, "Theorising European Integration: revisiting neofunctionalism and testing its suitability for explaining the development of EC competition policy?", **European Integration Online Papers**, http://eiop.or.at/eiop/index.php/eiop/article/viewFile/2007_003a/50, (20.06.2012)
- Mitrany, David, "The Fuctional Approach to World Organization", **International Affairs**, Cilt 24, Sayı 3, s. 350-363.
- Moravcsik, Andrew, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 31, Sayı 4, 1993, s. 475-524.
- Moravcsik, Andrew, "Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration", **Journal of European Public Policy**, Cilt 6, 1999, s. 669-681.
- Moravcsik, Andrew, "Constructivism and European Integration: A Critique," Thomas Christiansen et al. (der.), **The Social Construction of Europe**, Londra, Sage, 2001, s. 176-188.
- Onuf, Nicholas, "Constructivism: A User's Manual", Kubálková, et al. (der.), **International Relations in a Constructed World**, New York, M.E. Sharpe, 1998.
- Onuf, Nicholas, **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, Columbia, University of South Caroline Press, 1989.
- Pollack, Mark A., "International Relations Theory and European Integration", **European University Institute Working Papers**, 2000, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1695/00_55.pdf?sequence=1 (20 Mart 2015).
- Price, Richard ve Christian, Reus Smit, "Dangerous Liaisons, Critical International Theory And Constructivism", **European Journal of International Relations**, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 259-294.

- Risse, Thomas, "Exploring the Nature of Beast, International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 34, 2000, s. 53-80.
- Rosamond, Ben, **Theories of European Integration**, Londra, Palgrave, 2000, ss. 28-29.
- Ruggie , John Gerard, **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, London ve New York, Routledge, 1998.
- Schmitter, Philippe C., "Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism", **Journal of European Public Policy**, Cilt 12, Sayı 2, (Nisan 2005), s. 255-272.
- Smith, Steve, "Social Constructivism and European Studies", **Journal of European Public Policy**, Cilt 6, 1999, s. 682-691.
- Schimmelfennig, Frank, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the Europea Union", **International Organization**, Cilt 55, Sayı 1, 2001, s. 47-80.
- Waever, Ole, "The Rise and Fall of The Inter-paradigm Debate", Steve Smith, KenBooth, Marysia Zalewski, (der.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Weber, Cynthia, **International Relations Theory A critical introduction Second edition**, London, New York, Routledge, 2005.
- Wendt, Alexander, **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Wendt, Alexander, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, 46, Sayı. 2. (Bahar, 1992), s.391-425.
- Wittgenstein, Ludvig, **Philosophical Investigations**, Oxford, Basil Blackwell, 1958.
- Zehfuss, Maja, **Constructivism in International Relations: The Politics of Reality**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Copyright of Ankara Review of European Studies is the property of Ankara University European Union Research Centre and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.